

ARHITEKTURA

TUROPOLJSKI STARI GRAD LUKAVEC

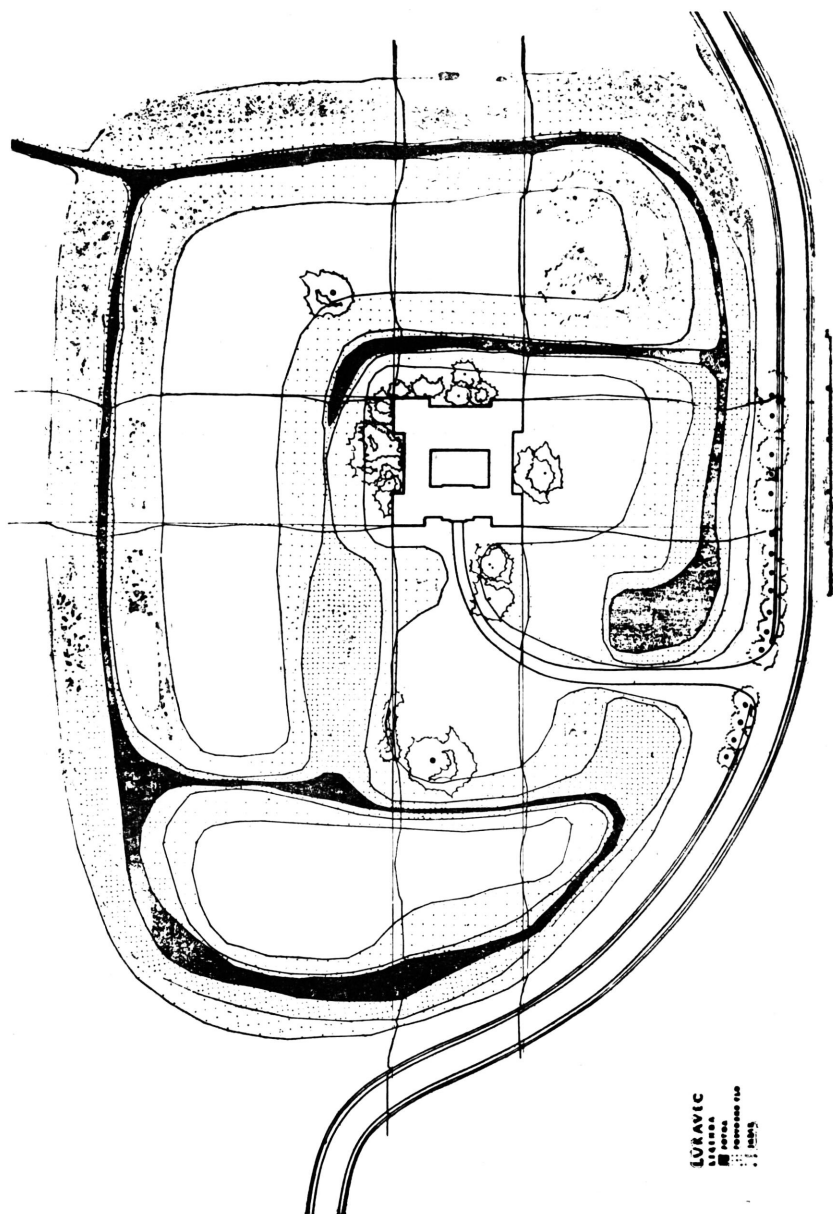
»Na hrvatskom teritoriju nema osim Dubrovnika i Zagreba nijedne oaze, koja bi u narodnoj prošlosti igrala zasebniju i viđeniju ulogu od plemenite općine turopoljske«¹ i njenog starog grada Lukavca. Čitavo područje Turopolja i srednjovjekovni drveni grad bili su arhivi civilizacije i čuvari elemenata naše kulture u periodama urbanog propadanja i u najtežim vremenima naleta Turaka.

Promatrajući danas definitivni proces nestajanja starinskih turopoljskih drvenih kuća, ne možemo se oteti divljenju hiljadugodišnjoj građevnoj kulturi tog područja, kod čijih rijetkih ostataka nalazimo drvenu građu zapanjujućih dimenzija.² Te arhaične drvene kuće pretvaraju se danas u »moderne« zidanice, a drvena se građa, stara po nekoliko stoljeća, prodaje za podove, dovratnike i doprozornike novih gradskih kuća. Kako olako rasipamo našu kulturnu baštinu!

Snimivši arhitektonski okolne jarke grada, promatrajući staru grafiku krajiške »palanke« i Stierove³ skice pograničnih »čardaka« duž Kupe, možemo do neke mjere predočiti grafičku rekonstrukciju starog drvenog Lukavca, jer turopoljski grad kakav danas gledamo nastao je tek početkom osamnaestog stoljeća.

Nekadašnji drveni Lukavec djelovao je bez sumnje monumentalnije u arhaičnim dimenzijama starinske drvene građe, od koje danas susrećemo samo rijetke preostatke i pitamo se kako su morale izgledati te bujne i goleme turopoljske šume hrasta »lužnjaka« koji je snabdijevao turopoljske graditelje izvrsnom drvenom građom u vrijeme kad nije bilo u pitanju da se sjekirom istežu iz debela možda samo dvije platnice ili jedna greda navedenih dimenzija.

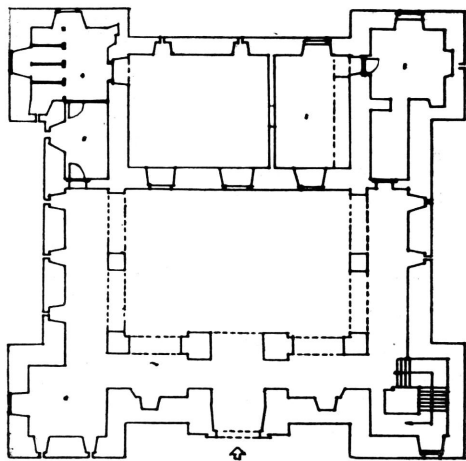
Turopolje je naseljavano odavna. Keltski Skordisci zauzimaju ovo područje u 4. st. pr. n. e. Prva provala Rimljana datira iz 119. g. pr. n. e. Iako inače nema na mjestima srednjovjekovnog burga tragova rimske podloge, kod nizinskog burga i burga opkoljenog vodom to može biti slučaj jer je Rimljanima tehnika gradnje i obrane dozvoljavala uporišta u ravnicama.⁴ Negdje oko današnjeg grada Lukavca nalazila se po svoj prilici rimska na-

seobina Quadrata⁵, a na starom groblju u Velikoj Gorici našlo se rimskih predmeta. To dokazuje da je Turopolje bilo naseljeno u rimsko doba.⁶

Katančić se divi turopoljskim rimskim spomenicima: »Nema ništa oholijeg od mramora, da se njime proglase uzvišeni bogovi: tako u izvrsnom turopoljskom spomeniku, kojeg sam Trećih Martovskih Kalenda u lukavečkom kaštelu s najvećim užitkom promatrao ...«⁷

Najstariji naš naziv za Turopolje je Zagrebačko Polje (Campus Zagrabiensis), ali je to šire područje od Turopolja. Prvput se

Tlocrt prizemlja

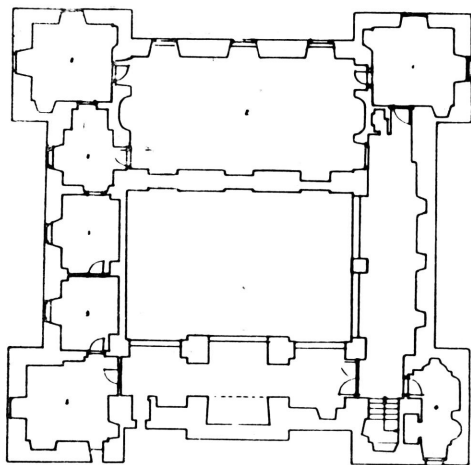
spominje »Campus Turouo« g. 1334. u Zborniku arcidakona Ivana Goričkog. To je osamljen slučaj jer od tog vremena do šesnaestog stoljeća opet nema imena Turopolje, već Campus Zagrabiensis. Tek je u osamnaestom stoljeću ovaj naziv rjeđi, a dolazi naziv »Campus Thwropolya, districtus Thuropolia«.

Odakle naziv Turopolje? Laszowski ga izvodi od imena »tur« kojim su Slaveni nazivali životinju, preživača iz razreda bovida, tj. razreda naših volova (»bos urus«; Poljaci: »thur«; Nijemci: »Auer«). Od petnaestog stoljeća živi tur još u Litvi i sjevernoj Rusiji. U sedamnaestom stoljeću je izumro. Laszowski misli da su ravnica i močvarno tlo sigurno pogodovali turu u Turopolju i da su ga tu valjda u velikim stadima zatekli Hrvati kad se naseliše u ove krajeve, a poznavali su ga zacijelo već u svojoj pradomovini odakle su donijeli njegovo ime. Staroslavenska riječ tur znači

»bik«, »oploditelj« i »bog sunca«. Gotovo u svim slavenskim zemljama postoje nazivi mjesta i voda izvedeni od riječi tur.

Čuk tvrdi da životinje tura nije poznavalo Turovo polje kad se tako prozvalo. Po Čuku ime tur nastaje u našim narodnim imenima na različite načine, a ovdje je to po svoj prilici kratica imena Otura ili Hotura, nosioca plemenskog roda.

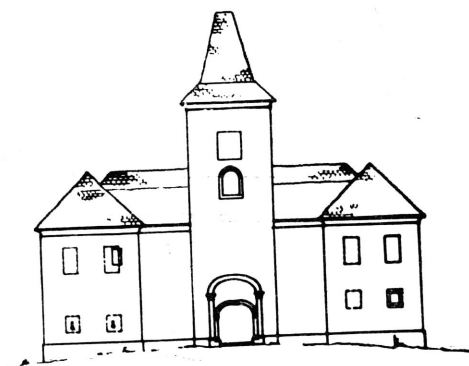
Nema sumnje, već je u najranije doba ono pleme što se kasnije prozvalo turopoljskim sačinjavalo posebnu slobodnu plemensku hrvatsku župu, kakvim župama nalazimo tragove na prostoru stare zagrebačke županije. Takve stare plemenske župe bile su Moravče,

Tlocrt 1. kata

Okić, Podgorje, Gorica i druge. Poslije Kolomana nastale su druge prilike u zemlji između Drave i Kupe, pa se uvodio »sistem castra« (uredba utvrđenih gradova). Valjda je prastaro turopoljsko pleme potpadalo u obrambenom pogledu pod grad Zagreb u kojem je stolovao poglavar tih plemena. Za prvih Arpadovića je Zagreb postao središtem županije (comitatus) koja je obuhvaćala više plemenskih župa, među njima i Turopolje. Turopoljci su pripadali redu »jobagiones castri«, a ti su držali svoje posjede na temelju svog plemenskog prava, a ne na temelju kraljevskih povlastica.⁸

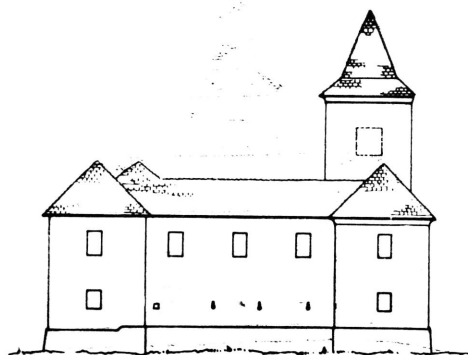
U času kad pisani dokumenti počinju spominjati Turopoljce (a ti su do trinaestog stoljeća vrlo rijetki), oni su kao jobagioni potpadali pod castrum Zagreb i bili obavezani na neke dužnosti prema svom gradu kojim je upravljao župan postavljen od kralja. U dvanaestom stoljeću počinje emancipacija Turopolja od Zagreba, a u

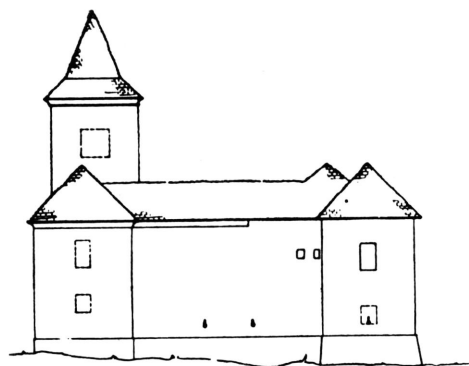
Sjeverno pročelje

trinaestom stoljeću se nastavlja i dovršava. Tada su popisane turopoljske slobodštine i ne postoji više stari odnos od uvođenja sistema castra. Prva je vijest o Turopolju iz g. 1225 (spominje se doduše nešto prije »velika šuma«). To je isprava kojom Bela IV podjeljuje Turopoljcima plemstvo, i to braći Buduni (Buduna, Budona, Budyna) Ivanu i Levči i cijelom njihovom rodu (nabraja se čitav niz imena) izuzimajući ih od službe i ovisnosti prema Zagrebu. Ta se isprava smatra osnovom turopoljske plemenite općine. Turopoljcima su je više puta potvrđivali i kasniji vladari.⁹

Turopoljske slobodštine popisane su na hrvatskom saboru g. 1278. To je najstariji turopoljski Statut.¹⁰

Južno pročelje

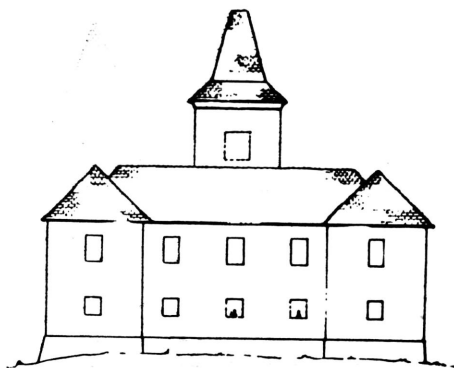
Istočno pročelje

Prve provale Turaka u Turopolje započele su oko 1422. g. i potrajale sve do izmaka šesnaestog stoljeća. Da bi se osjećali sigurniji pred turskim navalama, sagrađiše Turopoljci na potoku Lukavcu, do sela Donjeg Lukavca, *drvenu utvrdnu* – grad Lukavec.¹¹

No mora da su već i prije imali svoj grad na tom ili na kojem drugom mjestu jer se već 1256. spominje »*caput Lukavez*«.¹²

Nema pismene obavijesti ili usmene predaje o tome koje je godine izgrađen drveni Lukavec iz petnaestog stoljeća, ali se već u drugoj polovini tog stoljeća u gradu Lukavcu izdaju isprave.

Sličnih drvenih gradova učvršćenih drvenim palisadama i grabama bilo je u Hrvatskoj više, naročito tamo gdje nije bilo kamena za gradnju.

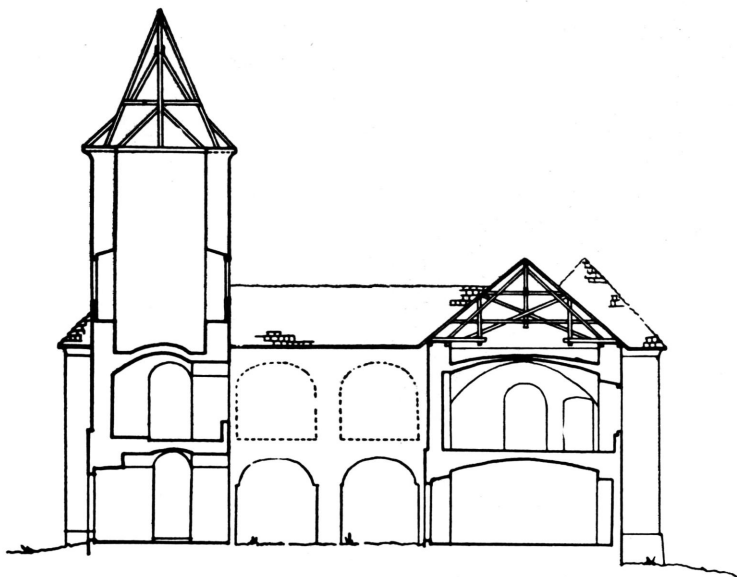

Zapadno pročelje

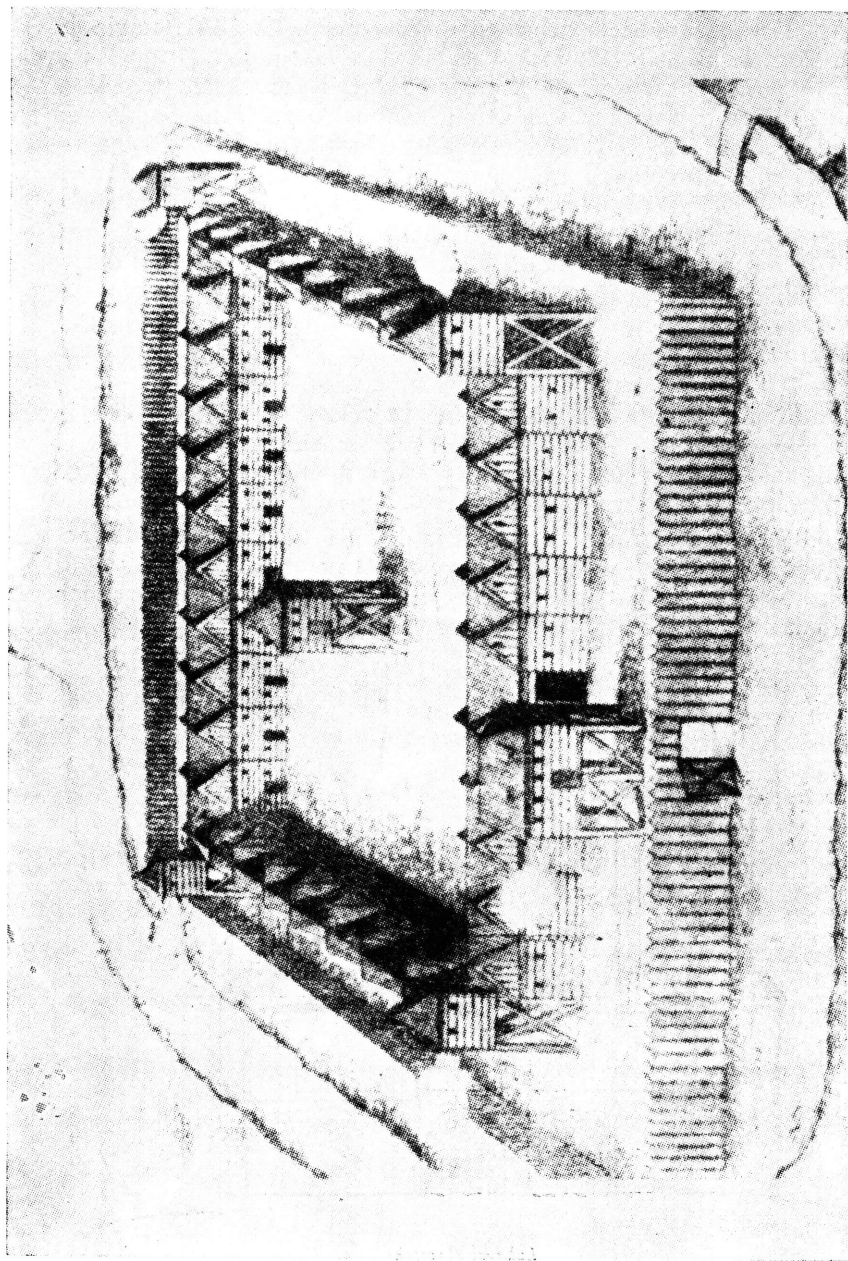
Od pada Bosne (1463) nastala su i za Turopolje strašna vremena. Turci su palili i rušili sve pred sobom. G. 1481. stavio je medvedgradski gospodar Ivan Čuz (ili Tuz) na molbu Turopoljaca u grad posadu. Kasnije je više ne povlači i tako grad prijeđe u ruke medvedgradskim gospodarima. Zaposjeo ga je herceg Ivaniš Korvin, zatim različiti medvedgradski kastelani, knez Brandenburški (muž Korvinove udovice), kraljica Marija, ban Franjo Baćan i konačno knez Nikola Zrinski. Tek 1553. izručio je Zrinski Lukavec Turopoljcima, nakon dugih prepiraka i parnica, no tada je grad bio gotovo razvalina. G. 1556. je turopoljska općina darovala lukavečku razvalinu Mateju Slatinskome, turopoljskom županu, primivši ga u svoje bratstvo. Kad je Lukavec opet pripao Turopoljcima, oni ga 1612. ponovo izgrade. Već je 1613. održano u gradu prvo turopoljsko »spravišće«.¹³

Otada je općina stavljala u grad kastelane i stražu. I opet je grad bio od drvene građe, barem većim dijelom. Tek 1705. je općina odlučila sagrađiti grad od čvrstog materijala i temeljiti ga na pilotima. To bude izvedeno i takav grad danas gledamo.

Doduše u jednom popisu oružja iz g. 1715. vidi se da grad opet nije u sjajnom stanju: »... krou je vszema na gradu churi i vutelj slebi, gank vesz okola vutel i otergan, deszek vu uitlu nehichench okolu ...«¹⁴

Lukavec (presjek)

Krajiško drveno utvrdenje — palanka (po Valvasoru)

Postoje još neki kasniji građevni podaci: 1731. je popravljen unutrašnji gradski most, 1733. i 1734. služi tamnica u gradu za vještice; 1749. se spominje »vu bolti« grada čuvan pečat i turopoljske povlastice; 1762. uređivani su gradski opkopi; 1785. ponovno je izgrađen zdenac i popravljene su gradske tamnice; kapela sv. Lucije postojala je 1793. g.

Kratak opis grada:¹⁵

Situacija: Lukavec leži u centru Turopolja, kraj potoka Lukavca, sjeverno od sela Donji Lukavec, od ceste je odijeljen nizom jablanova, a oko grada su posadene voćke i cvjetni žbunovi. Oko grada se jasno vide iskvarene konture starih graba koje su se mogle puniti vodom iz obližnjeg potoka Lukavca, a preko graba su nekoć vodila u grad dva mosta.

Današnji Lukavec izgrađen je od opeke, temeljen na pilotima, pokriven crijepom. Još je 1895. bio pokriven šindrom, valjda na isti starinski način dugačkih dimenzija kako je po svoj prilici bio pokriven i originalni nekoć potpuno drveni Lukavec.

Tlocrt je ponešto nepravilan kvadrat s kvadratičnim kulama po uglovima. One su tako prizidane gradu da iz osnovnog lika izlaze tek za otprilike trećinu svoje širine. Kvadratično dvorište uokvireno je arkadurom, u zapadnom kutu se nalazi bunar na kolo.

Nadsvođen ulaz u grad je u sredini sjevernog pročelja, ugrađen u zdepasti toranj na kojem su nekoć stajale satne ploče. Na zaglavnom kamenu ulaza isklesan je grb plemenite turopoljske općine, sa postranim lavovima i natpisom *Insignia Universitatis nobilium campi Turopolja 1752.*

Prizemlje:

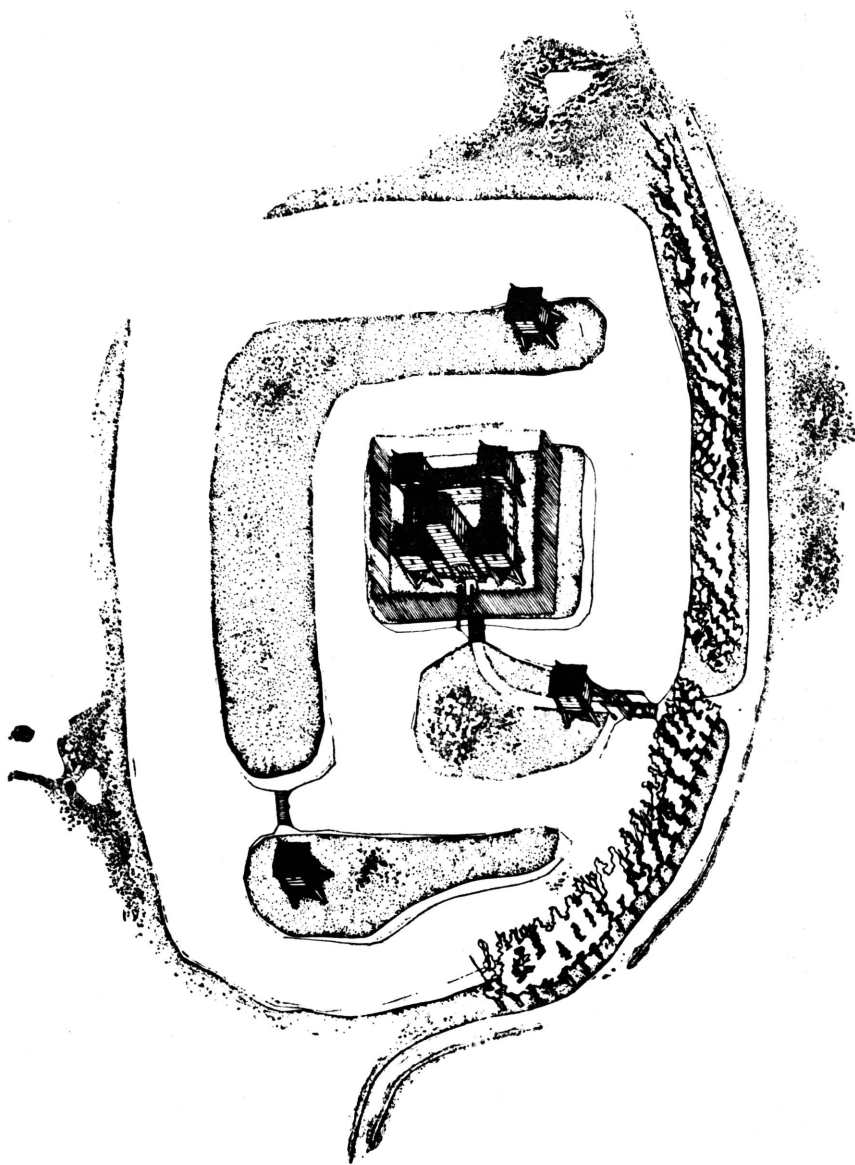
Desno se nalazio zatvor bez prozora s malim niskim vratima za teže zločince, a u zapadnoj kuli za lakše zločince. Lijevo, u istočnoj kuli, bio je »copernički« zatvor, zatvor za vještice koje su se naročito proganjale 1733–34.

Istočno i zapadno krilo nema prostorija, a u vanjskim su zidovima po tri puškarnice. Jugoistočna kula je bila stan gradskog čuvara. Južno krilo su bile prije staje, a danas je to prostor za sport u sklopu budućeg »doma kulture«, ukoliko se dovrši restauracija grada i grad prilagodi novom životu.

Stepenice za I kat nalaze se u sjeverozapadnoj kuli.

I kat:

Iz trijema je prilaz prostorijama nekadašnjih kaštelana grada. U tornju je bila kapelica sv. Lucije, samo ograda ju je dijelila od

Rekonstrukcija Lubav-~~a~~ prije zidanog grada

trijema. Južno krilo je velika dvorana gdje su se održavala »spravišća«. Danas se obnavlja za kinodvoranu. Dvorana je nadsvođena križnim svodovima, s većim prozorima prema jugu, a povezana je s prostorima u kulama. U istočnom i zapadnom krilu vide se udubine za puškarnice kao u prizemlju.

Stari grad Lukavec je dakle pripadao tipu kaštela opkoljenog vodom kako je to većinom u ravnici gdje nema strogo određene napadajne strane. To je nasljednik kasne antike, pravilna i pravolinijska utvrda s kulama za bočnu obranu.

Drveni Lukavec je nestao po svoj prilici u vrijeme kad su nestale i bogate turopoljske šume hrasta lužnjaka, a danas nestaju već ionako rijetke turopoljske drvene kuće i kurije.

Tu i tamo pojavili su se kod nas neki rijetki glasovi (Fučić) o osnivanju etnoparka gdje bi se bar sačuvali neki rijetki (i možda ne već najbolji) primjerci drvene turopoljske arhitekture, sa adekvatnim današnjim životnim sadržajem. Značilo bi to ne samo očuvanje kulturne baštine, već i prvorazrednu turističku atrakciju. Čuveni švedski »Skansen« čini se siromašan prema upravo monumentalnim arhaičnim dimenzijama starinskih drvenih turopoljskih objekata kao i objekata iz šireg područja hrasta lužnjaka oko Siska, u Posavlju i Pokuplju.

U brzom izgradnji naših sela, zamjenom drveta kamenom i opekom, možda već za koju godinu nestat će nam posljednji drveni primjerci. Ako nitko drugi – filmska bi kamera mogla sačuvati rijetki dokumenat hiljadugodišnjeg građevnog zbivanja na našem tlu.

Sena Gvozdanović

BILJEŠKE

¹ Dr N. Andrić, Povijest Turopolja (Nar. novine br. 245, Zagreb, 1910).

² Dasku – »planku« – veličine 70/16 cm izmjerila sam u selu Lijevo Sredičko u Vukomeričkim goricama, dakle na jugozapadnom rubu Turopolja. »Tram« ili »sleme«, gredu koja nosi čitavu krovnu konstrukciju najvećeg poznatog mi raspona našla sam u selu Prelošćici kod Siska – u širem području hrasta lužnjaka i utjecaja gradnje iz Turopolja. Dimenzije su 63/42 cm sa 8,75 m svijetlog raspona.

³ Beč, Arhiv nacionalne biblioteke, Cod. 8608, Fol. 74.

⁴ Naša toponomija ne podsjeća na rimski castrum. Ime Lukavec dolazi vjerojatno od glagola lukati = gledati kroz što. Dakako, može se pomisliti i na luk, lukav, lukavac i nalukavati se (Mažuranić, Prinosi za hrvatski povjesno-pravni rječnik, Zagreb 1918, Jugosl. akademija).

⁵ Navode Klaić i Barlé.

⁶ U trinaestom vijeku kao da su još uvijek donekle funkcionirale stare brane i kanali, pa i zidane ceste smjerom Save, kao zadnji znakovi nekadašnje potpune pobjede stare Andautonije nad divljom naravi rijeke. Tako se može tumačiti upravo natiskivanje odličnih porodica sa svojim posjedima uz Savu.

⁷ Math. Petrus Kataniczich, Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum. Str. 111 (Zagreb 1795). U istom djelu Katančić tvrdi da naziv Turopoljci potječe od predašnjih starosjedilaca – Taurisca. Str. 48 (Taurisci = Kelti).

⁸ 1279. Ladislav; 1322. i 1333. Karlo Roberto; 1352. Ljudevit V; 1364. Karlo Drački; 1436. Žigmund; 1466. Matijaš Korvin; 1514. Vladislav II; a kasniji vladari su potvrđivali nove statute.

⁹ Riječ »jobagio« je nastala od mađarske riječi jobb = bolji i ágy = krevet, znači dakle čovjeka boljeg staleža. To je bio viši stalež od »castrenses« (gradana) koji su živjeli na zemljama castruma imajući ipak bolji položaj od »rusticus« (seljaka-kmetova). Jobagioni su s vremenom izjednačeni s plemićima.

¹⁰ Otada postoje brojne isprave neposrednih turopoljskih poglavara, naime njihovih »komeša i župana«. Latinski je naziv za prve »comes campi zagrebiensis«, a za druge »comes terrestris campi zagrabiensis« (za ovog postoji i hrvatski naziv u ispravama: zupan, zuppan, supan, suppan). Narod naziva prvoga *komeš*, a tako se nazivao turopoljski poglavar još početkom našeg stoljeća.

¹¹ ...u vrijeme najodličnijeg vladara kralja Matije pobožne uspomene, zbog straha pred Turcima, *utvrđenje ili kaštel Lukavec od drveta i drvenih ograda*, za zaklonište svojih života i imanja isti plemići na vlastitoj i nasljednoj zemlji sazidaše i prozvaše Lukavcem i držahu ga više godina u miru dok jednom pak ne provališe Turci iz Bosne i pustošiše i pljačkaše, te zbog straha isti plemići kod Ivana Čuza, tada vlasnika Medvedgrada, skloniše se moleći pomoć, on posla dvanaest svojih slugu sa borcima kao brzu pomoć u taj grad, a pošto su se Turci povukli, isti Ivan Čuz iste plemiće protjera iz njihova grada i prisili na plaćanje dažbina i službu gradovima, nekoć njihovom Lukavcu i Medvedgradu ...«

(Prevela S. G.)

»... quando tempore inclitissimi quondam domini Mathiae regis pie memorie, ob metum Thurcorum, *fortalicium sive castellum Lwkawecz ex lignis et sepiibus* pro confugium capitum et rerum suarum, iidem nobiles in propria terra et hereditaria possessione ipsorum Lwkawecz vocata, edificassent, per pluresque annos pacifice possedissent, dum autem semel Thurce ex Bozna predictum Campum invadendo depopularent et devastarent, propter quorum metum iidem nobiles ad magnificum quondam Iohannem Thwz, tunc possessorem castri Medwewara, gracia implorandi subsidii confugissent, idemque ad petitionem et solutionem ipsorum nobilium, duodecim famulos suos cum pixidibus ad idem castellum pro auxilio misisset, post recessum vero ipsorum Thurcorum, idem Iohannes Thwz eosdem nobiles ex ipso castello exclusisset, et nec ulterius eosdem in illud intromisisset, sed postea ipsos nobiles ad idem castellum Lwkawecz, et tandem eciam ad dictum castrum suum Medwewara aliquas soluciones et eciam servicia per vim coegisset exhibere ...«

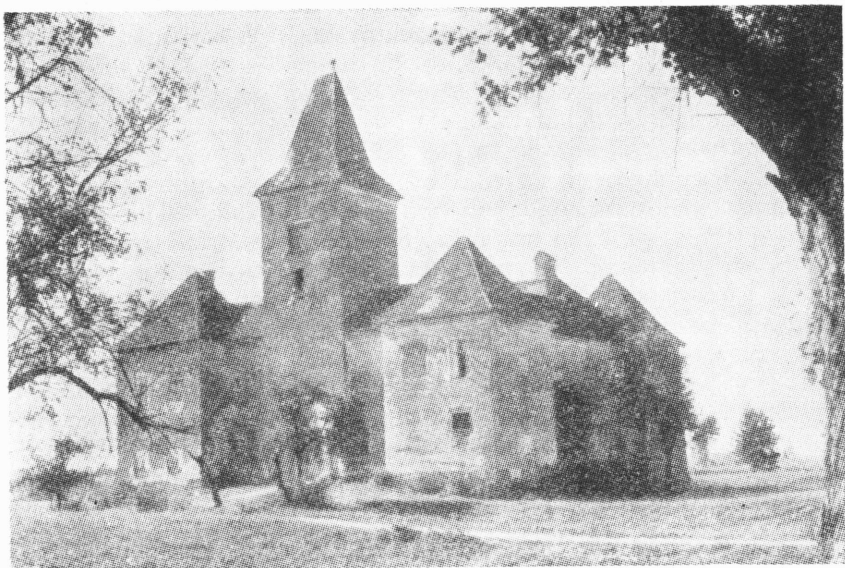
(Referat zagrebačkog Kaptola kralju Ludoviku iz g. 1519; prepisano iz knjige: Laszowski, Dokumenti Turopolja, Knj. II, str. 407).

¹² Regesta documentarum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, str. 210, 1896. Kukuljević.

¹³ To je »spravišće« odredilo »vječnu stražu« za grad. Brinulo se i o različitim popravcima. G. 1635. je izgrađen dimnjak. U grad se ulazilo mostom koji je popravljen 1664. Postojao je već tada zdenac. Kamenje za izgradnju voženo je od Save.

¹⁴ ... »krov loš i prokisao, žljebovi pokvareni, hodnik istrgan, na rpi daske ...«. (Or. chartaceum, in archivo commun. nob. de Turopolje, Laszowski, str. 244).

¹⁵ Detaljno ga je opisao Laszowski u knjizi: Povijest plemenite općine Turopolja, Zagreb 1924

Grad Lukavec